

Олексій Гарань,

доктор історичних наук, професор, професор кафедри політології,
Національний університет «Києво-Могилянська академія»

haran@ukma.edu.ua

<https://orcid.org/0000-0002-5526-3006>

Сергій Шаповалов,

старший викладач кафедри політології,
Національний університет «Києво-Могилянська академія»

s.shapovalov@ukma.edu.ua

<https://orcid.org/0000-0002-0790-4454>

Поліна Бондаренко,

бакалавр кафедри соціології,
Національний університет «Києво-Могилянська академія»

polina.bondarenko@ukma.edu.ua

ЩО (НЕ) ПЕРЕШКОДЖАЄ МОНОПОЛІЗАЦІЇ ВЛАДИ ПІД ЧАС ВІЙНИ?

На відміну від багатьох інших союзних республік, Україна досягла незалежності мирно, без внутрішніх етнічних конфліктів завдяки де-факто згоді між трьома головними силами: правлячі «націонал-комуністи», націонал-демократична опозиція та робітничий рух Сходу та Півдня, що 1991 р. підтримав незалежність (останній чинник ігнорується багатьма міжнародними коментаторами).

В Україні, на думку західних вчених, працював так званий «плюралізм за замовчуванням» (*pluralism by default*). Він сприяв набагато збалансованішій політичній моделі, ніж в Росії (Гарань, 2021, с. 86):

- по-перше, на відміну від ельцинської конституції 1993 р., яка після бомбардування парламенту РФ утворила авто-

ритарну модель, Конституція України 1996 р. була компромісом між Президентом і парламентом, між лівими і правими силами;

- по-друге, в Україні політична опозиція завжди була набагато сильнішою, ніж в Росії. Лише одного Президента України, Л. Кучму (1994–2004), було переобрано;
- по-третє, українська влада завжди мала враховувати інтереси різних регіонів;
- по-четверте, навіть олігархи виступали в Україні знряддям, що обмежувало спроби монополізації влади.

Зрештою, вагому роль зіграло й громадянське суспільство, яке виявило здатність самоорганізуватися та протидіяти спробам монополізації влади, зокрема у 2004 та 2013–2014 рр. це мало вияв в успішних масових протестах (відомих як «Майдани»).

Президент Порошенко (2014–2019), попри звинувачення у спробах монополізувати владу, зробити це не мав змоги, оскільки не мав більшості у парламенті. Тотальна ж перемога В. Зеленського на президентських виборах 2019 р., а пізніше у липні 2019 й партії «Слуга народу» на парламентських виборах дійсно створила умови для монополізації влади.

Водночас ідея проведення у 2019 році ще й дострокових місцевих виборів залишилася лише сенсацією в медіа, і вже наступного 2020 р. на чергових виборах представники «Слуги народу» програли вибори мерів в усіх обласних центрах. Окрім того, величезна парламентська фракція почала диференціюватися, і вже на зламі 2021 та 2022 років опитування громадської думки показували, що на виборах за партійними списками «Слуги народу» наберуть лише трохи менше 20 % голосів, та у відносному рейтингу цілком імовірно можуть поступитися опозиційним партіям (Київський міжнародний інститут соціології, 2021).

Після початку повномасштабного вторгнення Росії у лютому 2022 р. влада і опозиція спільно проголосували за введення воєнного стану. Олігархи були поставлені під конт-

роль влади, а їхні телеканали ввійшли до «Єдиного телемарафону». Натомість три телеканали, пов'язані з опозиційними політиками, були виключені із «соціального пакета». Влада все більше концентрувалася в руках керівника Офісу Президента Андрія Єрмака, а месіанські нахили В. Зеленського, які демонструвалися ще в 2019 р., різко посилюлися після успішного контрнаступу ЗСУ восени 2022 р.

Щодо підтримки демократії в громадській думці, протягом тривалого часу українське суспільство мало парадоксальне ставлення до демократії. З одного боку, зберігається стійкий запит на «сильну руку», хоч він і знижується з 75 % наприкінці 2000-х до 58 % під час війни (Фонд «Демократичні ініціативи» ім. І. Кучеріва, 2022). Але, з іншого боку, демократія безумовно вважається бажаним типом устрою для України, причому із найвищим рівнем підтримки під час війни (!): у грудні 2024 р. 59 % українців вважали, що демократія є найбільш бажаним типом державного устрою для України порівняно з 13,5 % тих, хто вважає, що «За певних обставин авторитарний режим може бути кращим, ніж демократичний» (Фонд «Демократичні ініціативи», неопубліковані дані).

Зважаючи на ці результати, здається, що деякі західні суспільства можуть позаздрити Україні, де крайні праві та ліві сили не долають виборчого бар'єру. Досить порівняти це з успіхами «Національного об'єднання» (колишнього Національного фронту) у Франції, «Альтернативи для Німеччини» або правих популістів у США. Тим важливіше, що розмови про «загрозу» з боку крайніх правих не спрацювали під час війни: вони припинили політичну активність і приєдналися до Збройних сил.

Рівень свободи слова в Україні залишається надзвичайно високим. Опозиційні телеканали доступні через широко розвинене кабельне телебачення. Крім того, інтернет-ЗМІ, які дуже популярні в Україні, забезпечують плюралізм думок — вони відкрито критикують владу та обговорюють ефектив-

ність дій уряду. Громадська думка щодо доречності критики влади змінилася також. Згідно з опитуваннями Київського міжнародного інституту соціології (КМІС), у травні 2022 року 68 % вважали, що всі суперечки та критику влади слід відкласти, тоді як 26 % наполягали на допустимості критики. Натомість у жовтні 2023 року ситуація змінилася діаметрально: тепер 70 % українців вважають важливим критикувати можливі помилкові рішення влади, тоді як 25 % наполягають на униканні будь-яких суперечок (Київський міжнародний інститут соціології, 2023).

Війна розкрила величезну енергію громадянського суспільства: 71 % українців у той чи інший спосіб долучені до волонтерства, допомагаючи Збройним силам та своїм співгромадянам, які постраждали від війни (Фонд «Демократичні ініціативи», 2024). При цьому, попри щоденні ризики війни, у дилемі свободи та добробуту 60 % українців обирають свободу та кажуть, що готові терпіти економічні труднощі заради свобод і гарантій усіх громадянських прав, тоді як лише 24 % респондентів погодилися б поступитися частиною свобод заради підвищення рівня добробуту (Фонд «Демократичні ініціативи», 2025).

Ця думка посилилася також завдяки отриманню Україною статусу кандидата на вступ до ЄС у червні 2022 року. Перспектива членства у ЄС розглядається як потужний поштовх до внутрішньої трансформації України. Більшість українців вважають, що тиск ЄС щодо внутрішніх реформ є виправданим.

Тож, якщо повоєнні парламентські вибори відбуватимуться за партійними списками (як заплановано згідно із у Виборчим кодексом), монобільшості вже не буде. Перемир'я або завершення війни на не вигідних для України умовах, нові повоєнні ризики, особливо соціально-економічні чинники, можуть призвести до загострення проблем і популістського виправдання монополізації влади. Однак цьому протидіяти не низка чинників, зокрема роль громадянського суспільства, яка, попри всі проблеми, зростала з 2014 р. і після початку повномасштабної російської агресії у лютому 2022 р.

Список використаних джерел

- Гарань, О. (2021). Від Брежнєва до Зеленського: дилеми українського політолога. <https://ekmair.ukma.edu.ua/handle/123456789/19807>.
- Фонд «Демократичні ініціативи» ім. І. Кучеріва. (2024). *День Незалежності України: цінність держави, згуртованість та волонтерство під час війни*. Серпень 2024. <https://dif.org.ua/article/den-nezalezhnosti-ukraini-tsinnist-derzhavi-zgurtovanist-ta-volonterstvo-pid-chas-viyni>.
- Київський міжнародний інститут соціології. (2021). *Суспільно-політичні настрої населення України: вибори до Верховної Ради України за результатами телефонного опитування, проведеного 26-29 листопада 2021 року*. Листопад 2021. <https://www.kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=1073&page=1>.
- Фонд «Демократичні ініціативи» ім. І. Кучеріва. (2022). *День Незалежності України: що об'єднує українців і як ми бачимо перемогу на шостому місяці війни*. Серпень 2022. <https://dif.org.ua/article/den-nezalezhnosti-ukraini-shcho-obednue-ukraintsiv-i-yak-mi-bachimo-peremogu-na-shostomu-misyatsi-viyni>.
- Фонд «Демократичні ініціативи» ім. І. Кучеріва. (2025). *Свобода, безпека, достаток: думка українців під час війни*. Лютий 2025. <https://dif.org.ua/article/svoboda-bezpeka-dostatok-dumka-ukraintsiv-pid-chas-viyni>.